

Kerken zijn ook zonder gelovigen meer dan alleen stenen

Door Arnoud-Jan Bijsterveld

Dinsdag 4 januari 2005 - Kerkgebouwen zijn meer dan ooit vogelvrij. Dat is jammer want een kerk heeft een krachtige symbolische functie, stelt hoogleraar Bijsterveld.

Sloop kerken

Sinds de jaren zestig hebben verschillende golven van kerksluitingen de bisdommen 's-Hertogenbosch en Breda overspoeld. De eerste sluiting en het eerste slopen kwam nog als een onverwachte schok, maar al gauw was een kerksluiting geen voorpaginanieuws meer. Toch trad er onder de betrokkenen geen gewenning op. Steeds weer zijn parochianen, gelovigen en andere betrokkenen in verzet gekomen en op zoek gegaan naar alternatieven. Soms kon sloop worden afgewend en werd voor een kerkgebouw een passende bestemming gevonden. En ook wel eens een niet passende, zoals een meubelzaak in Nijmegen en een uitgaanscentrum in 's-Hertogenbosch.

In samenspraak met de bisdommen - en soms bij de rechter afgedwongen - konden beeldbepalende, waardevolle en vooral dierbare kerken worden behouden en een nieuw leven worden gegeven als atelierruimte, als ontmoetingscentrum, als appartementengebouw. Sinds enkele jaren waait er echter vooral in het bisdom 's-Hertogenbosch een andere wind: de beleidslijn is dat kerken die niet als kerk behouden kunnen blijven, bij voorkeur voor sloop verkocht worden. Deze principiële keuze en het daarbij komende financiële voordeel - een te slopen kerk levert meer op dan een te behouden kerk - leiden ertoe dat kerkgebouwen meer dan ooit vogelvrij zijn.

In de discussie gaat het steeds om slechts twee dimensies van het kerkgebouw, namelijk het gebouw als plaats van de eredienst en het gebouw als beschermenswaardig monument. Andere dimensies van het gebouw worden over het hoofd gezien. Hierna wordt voorgesteld om bij het behoud of de sloop van kerkgebouwen het kerkgebouw te zien als meer dan een plaats van de eredienst en als meer dan een monument. Het kerkgebouw heeft namelijk ook een krachtige symbolische, religieuze en sociale functie die verder gaat dan de functie als een plaats waar missen worden gecelebreerd. En ook een kerkgebouw dat zelf niet strik voldoet aan de kwaliteitseisen van een beschermenswaardig monument, bezit vaak monumentale kwaliteiten in de context van een stadswijk of parochie. Dit is een pleidooi om de enge dimensies waarin 'slopers' en 'behouders' gevangen zitten te verruimen. Het gevolg van het thans gevoerde beleid is een merkwaardige paradox: de Kerk, die voorheen zorgde voor samenhang en betrokkenheid in een parochie en stadswijk, kiest er nu voor het gebouw dat al die sociale, culturele en religieuze waarden symboliseert, op te offeren.

Ankerpunt

Door zich terug te trekken uit het stadsbeeld en de buurten en oude parochies aan hun lot over te laten, verdwijnt een ankerpunt van herinnering, het symbolische hart van een gemeenschap, maar ook - en het is opmerkelijk dat het bisdom dat niet wenst te zien - een krachtig religieus en bezielend teken van geloof, hoop en liefde. Want zelfs al verliest een kerkgebouw zijn functie als plaats van de eredienst, het blijft een lieu de mémoire, een drager van herinnering en van verbondenheid. Een niet-kerk wordt niet van de ene op de andere dag een profaan gebouw. Wie mensen van deze tijd dergelijke in het verleden gewortelde symbolen ontleemt, ontleemt hun ook de mogelijkheid zich te identificeren en te associëren met levende tekens van het geloof. Toen in de zomer van 2003 de Hasseltse kerk in Tilburg afbrandde, betreurden de verslagen toeschouwers niet zozeer het verlies van een monument van het verleden als wel een drager van levende herinnering.

Inspiratie

Kerkgebouwen zijn en blijven plaatsen van inspiratie. Ook een kerkgebouw waar niet wekelijks de mis wordt gevierd, is dus een plaats van religieuze inspiratie, een plek van sociaal en cultureel belang. Dat belang moet door het bisdom worden meegewogen als het gaat om het behoud en de sloop van kerkgebouwen. De diepe emotionele betrokkenheid van talrijke mensen kan niet zo maar met principieel kerkelijke of rationele en zakelijke argumenten worden omver geworpen.

Door de eeuwen heen is een kerkgebouw voor mensen altijd meer geweest dan een stapel stenen. De kerk was en is ook meer dan het huis van God en de plaats waar gewijde handelingen plaatsvinden. Ze was (en is soms nog) ontmoetingsplaats, begraafplaats, gerechtsplaats, verkooppunt, nieuwscentrum, aanplakplaats. In en rond de kerk vermengden zich altijd sociale en profane functies. Net als scholen, winkels en openbare gebouwen fungeren kerken als ankerpunten in de mental map die mensen zich van hun leef- en woonomgeving vormen. Niet voor niets ontwierpen stedenbouwkundigen tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw nieuwe woonwijken rond kerken. Steden als Tilburg, Eindhoven en Breda werden parochiegewijs uitgelegd: de kerk was vaak het eerste gebouw in een nieuwe stadswijk en parochies van circa vijfduizend zielen vormden de bouwstenen van stedelijke uitleg. Als markante blikvangers werden kerken centraal in wijken gebouwd, omgeven door scholen, ouden-van-dagenhuizen en winkels. Natuurlijk zijn niet alle, vooral na de Tweede Wereldoorlog gebouwde kerken van monumentale waarde. Maar het besef dat veel van deze kerken een letterlijke cruciale plaats vervullen in de stedenbouwkundige en sociale structuur van de stadswijk dwingt tot zorgvuldigheid als het gaat om het behoud van deze gebouwen.

Prof. dr. Arnoud-Jan Bijsterveld is hoogleraar Cultuur in Brabant aan de Universiteit

(Dit artikel is eerder gepubliceerd in het Brabants Dagblad van 4 januari 2005 met bewerking van Jackie Smeets)